

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИФІКАЦІЮ ЯК МЕХАНІЗМ РЕГУЛЯЦІЇ НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Соціальна проблема. Суттєві трансформаційні процеси, які мають місце не лише в Україні, але й у багатьох країнах Європи напружують зв'язані із зміною ціннісних критеріїв, за якими ми маємо розглядати сьогоденні людини. Зокрема, з одного боку, зростає індивідуальна цінність самої людини, з іншого, соціум захищений в особистій суб'єктивній діяльності кожного громадянина в інтересах суспільства з відповідною нормативною поведінкою. Нормативна поведінка, доцільність якої виступає постійним предметом обговорення в суспільстві впродовж багатьох століть, в даний час привертає до себе увагу дослідників в силу різноманітних механізмів виникнення і функціонування.

Як відомо, поведінка – це перетворення внутрішніх спонук людини в дії по відношенню до соціально значущих об'єктів [1, с.15]. Нормативна поведінка – поведінка, яка регламентована відповідними соціальними нормами. “Соціальні норми” – термін, який використовується для вказівки та існування відповідних стандартів, правил, яких повинні дотримуватися члени групи або соціуму. Норми соціальної (нормативної) поведінки не виконуються самі собою. Вони повинні бути інтеріоризовані, тобто стати “особистими нормами” (Шварц).

Одним із основних паттернів, який має визначальне значення при засвоєнні та регуляції нормативної поведінки виступає явище ідентифікації. Дане поняття зустрічається тепер практично у всіх психологічних словниках в значенні “процесу ототожнення себе з іншою особою, групою, образом [2, с.293], “процесу і результату самоототожнення з іншою людиною, групою, образом, символом на основі встановленого емоційного зв'язку, а також включення їх у свій внутрішній світ і прийняття як власних норм, цінностей і образів” [3, с.183].

З початку нашого століття феномен ідентифікації постійно досліджувався з позиції різних теорій особистості. Над поняттям яке дозволяло пояснювати розвиток особистості в процесі засвоєння нею матеріальної, а основне, духовної культури створеної людством впродовж всього свого існування замісливалися і працювали такі вчені як О.Асмолов, А.Бандура, У.Бронденбреннер, Дж.Бойлбі, Т.Декері, Е.Еріксон, М.Ейнсворт, О.Мауер, В.Мухіна, Л.Попова, Р.Сієрс, Д.Стейтон, З.Фрейд, Е.Фром, Р.Шпіц, Р.Хоган, Х.Хартман та інші. Разом з тим, підвищення інтересу сьогодення до даного феномену пояснюється можливостями більш ефективного впливу на особистість, оскільки передбачає оволодіння методами зміни позиції індивіда. Враховуючи ще й те, що ідентифікація виступає центральним механізмом структуризації самосвідомості (Мухіна В.С.), досконале вивчення якої сприятиме вирішенню основних задач морального

виконання: “усунення морального егоцентризму особистості, формування в людині здатності співчувати іншим людям” [4, с.92].

Не зважаючи на велику кількість різноманітних робіт, присвячених проблемі ідентифікації, емпіричне дослідження даного явища характеризується значними труднощами в диференціації близьких їй процесів: емпатії, наслідування та ін.

В зв'язку з цим, дане дослідження проводиться з метою теоретичного аналізу основних напрямків щодо розуміння феномену ідентифікації і його ролі у формуванні і регуляції нормативної поведінки, що в свою чергу призвело до постановки наступних завдань:

- проаналізувати основний науковий доробок зарубіжної та вітчизняної психології на предмет вивчення феномену ідентифікації;
- розкрити специфіку, психологічні особливості ідентифікації та її роль у формуванні та регуляції нормативної поведінки.

Різнomanітні концепції нормативної поведінки орієнтовані, в першу чергу, на соціальне оточення, де перебуває суб'єкт, по-друге, і на його психологічні особливості. При цьому важливим є сам процес трансформації морально-етичних, суспільних паттернів в індивідуально-психологічні властивості особистості.

Механізм формування і регулювання нормативної поведінки розрахований, перш за все, на перевід зовнішніх соціальних програм на інтринсивні мотиваційні констеляції. Це можливо тільки за рахунок послідовних, цілеспрямованих впливів соціальних інститутів (з їх нормативними базами), а також саморегуляції і самоуправління самого суб'єкта впливу. Крім того, засвоєння нормативної бази людства можливе за рахунок виникнення і функціонування явища ідентифікації, яке вперше було введено в психологію З.Фрейдом. Хоча З.Фрейд ввів це поняття для пояснення деяких форм патологічної депресії, пізніше став застосовувати його для пояснення деяких онтогенетичних процесів [5].

Виділяючи 4 типи ідентифікації, і їхні ролі для формування таких структур особистості як “Его” і “Супер-Его”, Фрейд поклав початок роботам, пов'язаним з аналізом ідентифікації у внутрішньо-груповому спілкуванні. Хоча весь механізм формування нормативної поведінки зводиться ним до засвоєння соціальних вимог і заборон, які людина переживає як сильний і чужий тиск зовні. Ідентифікацію З.Фрейд розглядає як метод, за допомогою якого людина приймає риси іншої людини і робить їх корпоративною частиною власної особистості. Людина намагається редукувати напруження, моделюючи свою поведінку за кимось іншим.

Кінцева структура особистості представлена З.Фрейдом як акумуляція ряду ідентифікацій. Які здійснені на різних життєвих періодах.

Пізніше, його учень Е.Фром, провідним мотивом ідентифікації називає відчуття відчуженості, страх бути відкинутим і залишеним на одинці. В зв'язку

з цим посилюється залежність індивіда від інших, тільки загальна конформність, психологічний зміст якої – імітація [6].

Основним рушійним началом нормативної поведінки Е. Фром вважає не примітивні біологічні стилі, а соціальний прогрес: "найбільш прекрасні і потворні схильності людини представляють собою не компоненти фіксованої і біологічно заданої людської природи, а результати соціального процесу, який творить людей" [6, с. 12].

На схожих засадах побудована концепція Е. Еріксона, який розглядав ідентифікацію як явище, яке властиве людині в процесі свого онтогенетичного розвитку. При цьому, кожному періоду розвитку особистості відповідає відповідний об'єкт ідентифікації, відповідно функції ідентифікації змінюються із зміною вікового періоду [7].

Такі психологи, як Р. Сієрс, О. Мауер, У. Бронфенбреннер, продовжуючи традиції З. Фрейда розрізняють два типи ідентифікації: анаклітична або "розвивальна" і агресивна (захисна). Два різні мотиви, які відповідають цим формам ідентифікації, спонукають дитину наслідувати батьків, їх поведінку і дії. Страх дитини втратити батьківську любов обумовлює появу першого мотиву, згідно з яким дитина прагне бути схожою у своїй поведінці на своїх батьків. При цьому схожість виявляється не тільки у відповідних актах поведінки, але і в тому чи схожі її думки, почуття і способи покарання за порушені норми з аналогічними, батьківськими. Даний процес, який і носить назву анаклітичної ідентифікації, зв'язаний із прийняттям відповідної статевої ролі, з виникненням внутрішнього контролю за поведінкою і призводить до серйозних змін у розвитку дитини.

Хвилювання дитини перед фізичними розправами батьків обумовлює виникнення другого мотиву, на основі якого дитина, ідентифікуючись із деякими заборонами батьків проявляє незмінну стійкість до будь-яких спокус. А саме, домінуюче прагнення заволодіти об'єктом спокуси, незламно по-дається через усвідомлення деяких загрозливих шаблонів поведінки батьків.

Хоча, якщо прийняти до уваги всю глибину трансформацій особистісних структур, які виступають результатом ідентифікації, стає очевидним, що вона буде відмінною у різних за віком дітей, можливо, пов'язана буде з деякими особливостями виховної практики батьків (теплотою відношення, послідовною тактикою заохочень до самостійності, до досягнення успіху і т.д. (Л. Попова).

Як альтернатива даним підходам, представниками етолого-еволюційної моделі раннього розвитку (Дж. Боулбі; М. Ейнсворт) ставляться під сумнів існування механізму ідентифікації у немовляти, оскільки людина, як суспільна істота пройшла тривалі шляхи еволюції, а звідси діти генетично схильні до відповідної соціальної поведінки: соціум тільки полегшує розвиток індивіда, а не змінює його радикально. Немовля визначально схильне до соціальної

поведінки, а дещо пізніше готове коректувати власну поведінку з вимогами оточуючих (Д. Стейтон, Р. Хоган, М. Ейнсворт) [8, с. 106].

На основі етолого-еволюційної моделі можна припустити, що прив'язаність залишена будь-яких рис научіння, від яких не звільняється навіть імпринтинг (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, Д. Стейтон, Р. Хоган і ін.) тільки сам механізм трактується ним дещо по-різному. Так Х. Хартман [9] стверджує, що основна необхідна умова дотримання вимог – це боязнь дитини втратити батьківську любов і ласку, тоді як Р. Шпіц і Т. Декларі [10; 11] ідентифікацію пов'язують із самим актом встановлення прив'язаності, хоча як підтверджують новітні дослідження, діти, батьки яких проявляють до них якнайбільше любові і ласки, найбільш схильні до підкорення батьківським розпорядженням [12, с. 1067].

Підводячи підсумок доцільно зауважити, що при однакових поглядах на роль емоційної прив'язаності у набутті відповідних форм поведінки, представники етолого-еволюційної моделі по-різному трактують сам механізм засвоєння цих норм.

Принципово інший погляд на розуміння сутності ідентифікації можна спостерігати в працях А. Бандури. Згідно його тверджень, процес, який безпосередньо призводить до цілі – це і є ідентифікація, при цьому наголошуючи, що научіння на основі спостереження – є необхідною передумовою даного процесу.

Вважаючи, що механізм засвоєння нормативної бази соціуму є надзвичайно складним і структуризованим явищем, А. Бандура виділяє в ньому дві репрезентативні системи: системи уявлення і вербальної системи. Саме вербальна система репрезентації відповідає за значну швидкість научіння на основі спостереження і за доготривале збереження моделюючого змісту [13, с. 220-221]. Функціонування самого механізму научіння на основі спостереження, який і лежить в основі ідентифікації, як стверджує А. Бандура, залежить від розвитку уваги, яка спрямована на реєстрацію моделюючих стимулів; від процесів кодування інформації, яка сприймається; від спонукальних або мотиваційних процесів [13, с. 223].

Загалом, А. Бандура, стверджує, що ідентифікація це складний, безперервний процес, який включає в себе багатократне моделювання, процес, який обумовлює надзвичайно потужні зміни в структурі особистості, при цьому, суттєву роль в процесі ідентифікації відіграють саме соціальні фактори.

Відповідний вклад в розуміння феномену ідентифікації її ролі у формуванні нормативної поведінки внесли такі науковці як М. Хофман і Е. Вайс. Перший, зокрема наголошує на певних порушеннях в процесі ідентифікації за умов низького рівня когнітивного розвитку дитини, який виступає основною детермінантою розуміння змісту нормативних вимог [12].

Другий, намагається здійснити спробу класифікації, вводячи поняття "резонансної", "тривалої" і "специфічної" ідентифікації, які призводять до

динамічних змін в "Его" (тривалі), "Супер-его" (специфічні). "Про резонансну ідентифікацію можна говорити тоді, коли внутрішні переживання іншої особистості, в точності відтворені в чомусь "Его", продовжують емоційно усвідомлюватися в цій іншій людині" [14, с.27].

Висновки. Аналіз феномену ідентифікації показує, що не дивлячись на широкий діапазон представлених сучасною психологічною наукою напрямів та підходів щодо розуміння сутності даного явища, всі вони носять вузько аспектний характер, розкриваючи лише окремі сторони даного поняття і спрямовані, в основному, на констатацію суб'єктивної або об'єктивної схожості в рольових компонентах поведінки індивіда. Ні один із представлених нами підходів не розглядає ідентифікацію як багатоаспектний та складнорівневий феномен із всіма полігамними взаємозв'язками і динамічними особливостями даного явища в процесі онтогенезу.

Підводячи підсумок слід зазначити, що явище ідентифікації, як складний динамічний процес, який ускладнюється по мірі складності взаємостосунків дитини з батьками і залежить від особливостей виховної системи, сім'ї можна розуміти як:

- схожість між зовнішніми діями і вчинками індивіда з об'єктом ідентифікації;
- мотиваційну констеляцію, відповідно з якою індивід готовий діяти як його взірєць;
- механізм, в процесі якого засвоюється поведінка і формуються провідні мотиви.

На основі ідентифікації розширюється сфера нормативної саморегуляції, з однієї сторони, механізми саморегуляції приймають облік традиційних соціально-нормативних способів регулювання, з іншої – набувають все більш самостійного значення, в перспективі стаючи основними канонами поведінки та діяльності. Ідентифікуючись, індивід змінює своє відношення до соціальної норми, яка із зовнішньообов'язкової стає індивідуально-особистісною. При цьому збагачується моральний потенціал поведінки. Норма виступає як добровільний самообов'язок.

1. Соціальна психологія. – М., 1975.
2. Большой толковый психологический словарь / Ребер Артур. Т.1. – М.: Вече, АСТ, 2000. – 592 с.
3. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин – Минск: Хервест, 1998. – 800 с.
4. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования. – М., 1984. – 104 с.
5. Фрейд З. Толкование сновидений. – Киев: Здоровье, 1991. – 384 с.

6. Fromm E. Escape from Freedom. – N.Y., 1964.
7. Erikson E.H. Identity and the Life Cycle. – Psychol. Issues, vol. 1, No. 1, 1959.
8. Stayton D., Hogan, R. and Ainsworth M. Infant Obedience and Maternal Behavior: The Origin of Socialization Reconsidered. – Child Development, 42, 1971. – Pp.1057-1069.
9. Hartman H. Kris E., Loewenstein R. Comments on the formation of psychic structure. / Psychoanal. Study of the Child, 314, 1946.
10. Spitz, R.A. No and yes: on the genesis of human communication. – N.Y., 1957.
11. Decarie T.G. Intelligence and affectivity in early childhood – N.Y., 1965.
12. Hoffman M. Identification and conscience development. – Child Development, 42, 1971. Pp.1071-1082.
13. Bandura A. Social-Learning Theory of Identificatory Processes. In: D.A. Goslin (Ed). – Chicago, 1969.
14. Weiss E. The Structure and Dynamics of Human Mind. – N.Y., 1960.

В статтю розглядається феномен ідентифікації як важливіший механізм регуляції нормативного поведіння. Исследование динамической структуры идентификации даст возможность глубже проникнуть в механизм развития ребенка и наиболее эффективно им управлять.